

Piet

HANDBOEK
VOOR EEN MODERNE
SINTERKLAASVIERING

AKWASI HEDY D'ANCONA ABDELKADER BENALI SUNNY BERGMAN DAMIAAN DENYS
ARTHUR JAPIN TANJA JESS ROSSANA KLUIVERT IRENE DE KOM-AVOGADRI
HOWARD KOMPROE CHARLY LUSKE ANOUSHA NZUME PAULINE VAN DER MEER MOHR
HADEWYCH MINIS JÖRGEN RAYMANN LOUISE SCHIFFMACHER SYLVANA SIMONS
ALEX VAN STIPRIAAN SYLVIA STUURMAN PETER R. DE VRIES SYLVIA WITTE

Voor eeuwig Sinterklaas, altijd in beweging

Historicus Alex van Stipriaan begint in de vierde eeuw

Sinterklaas – of eigenlijk Sint Nicolaas, zoals hij ook in Nederland lang werd genoemd – geniet hier al sinds de Middeleeuwen een ongekennde populariteit. De feestelijkheden rond zijn sterfdag, zes december, zijn al die tijd belangrijk geweest en zullen dat vast nog wel een tijd blijven. Dat heeft alles te maken met de veranderingen in vorm en inhoud van het feest, waardoor de aantrekkingskracht ook in veranderende omstandigheden groot bleef. Zo werd hij van een door vrijwel iedereen aanbeden katholieke beschermheilige tot een fictieve figuur die ouders in ere houden zo lang hun kinderen klein zijn. Sint Nicolaas ontwikkelde zich van een mythische heilige aan wie mensen hun leven toevertrouwden tot de mythische held van kleine kinderen, die wordt gekoesterd om de gezelligheid en de cadeautjes.

Sinterklaas through the ages

Alex Stipriaan is Professor of Caribbean History at the Erasmus University Rotterdam. In his piece he describes the origin and history of *Sinterklaas*. The mythical saint, now a well-known friend of Dutch children, did not always have a servant. How did *Piet* actually become the figure we know today?

laas, Nicolaas van Myra, 1294

Tijdslijn 300 - 2015

Ca 300

Rond het jaar 300 werd ene Nicolaas in het Oost-Romeinse (nu Turkse) Myra bisschop in de Katholieke kerk. Toen na zijn dood allerlei wonderen aan hem werden toegeschreven, werd hij heilig verklaard. Hij werd enorm populair in het Oosten.

Around the year 300, Nicholas became Bishop of Myra in the Catholic Church. After his death, all kinds of miracles were attributed to him, and he was canonized. Saint Nicholas became extremely popular in the East.

Ca 1395

Sint Nicolaas verbeeldt door Fra Angelico rond 1395 toen de heilige ook in Zuid- en West-Europa heel populair werd, onder andere als beschermers van kinderen, zeelui, prostituees, reizigers, jonge vrouwen evenals beschermheilige van Amsterdam. Van Zwarte Piet was geen sprake, wel soms van een duistere begeleider, met kettingen en een zak.

Around 1395, as depicted by the painter Fra Angelico, Saint Nicholas became very popular in Southern and Western Europe, and was seen as a protector of children, sailors, prostitutes, travelers, and young women, as well as the patron saint of Amsterdam. *Zwarte Piet* was absent, but sometimes Saint Nicholas was accompanied by a dark companion who carried chains and a pouch.

1850

In 1850 publiceert de Amsterdamse onderwijzer Jan Schenkman een prentenboek met verhaaltjes op rijm, waarin voor het eerst een zwarte knecht wordt afgebeeld. Dit wordt het handboek voor de nieuwe (Nederlandse) Sinterklaasviering. Sindsdien komen ze met een stoomboot uit Spanje en worden er intochten opgezet.

In 1850, the Amsterdam schoolteacher Jan Schenkman published a picture book with rhyming stories. For the first time, these stories portrayed Saint Nicholas with a black servant. This became the handbook for the new (Dutch) Sinterklaas celebration. Since then, Sinterklaas and his servant arrived on a steamboat from Spain, and entrance ceremonies (*intochten*) were organized.

1934

In 1934 komt Sint voor het eerst per boot aan in Amsterdam en wordt vergezeld door een aantal daarvoor aangeworven Surinaamse matrozen als Zwarte Piet. Regelmatig werd in die tijd een zwart persoon als Piet ingehuurd. De verklaring 'zwart van de schoorsteen' was toen nog niet bekend.

In 1934, *Sint* arrived by boat for the first time in Amsterdam and he was joined by a number of Surinamese sailors recruited to play *Zwarte Piet*. In this time, party committees regularly hired black people to play *Piet*. The explanation of "black from the chimney" was still unknown.

Vanaf 1945

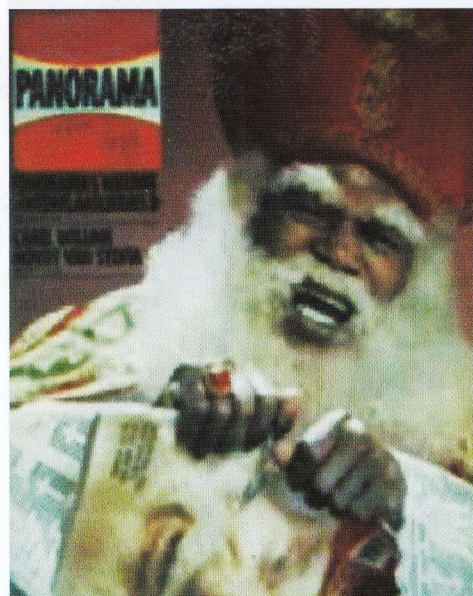
Na de Tweede Wereldoorlog wordt Nederland steeds diverser, zoals deze twee mannen in Rotterdam (1948) tonen. Heel veel zwarte nieuwkomers maken het sinds die tijd mee nageroepen te worden als 'zwarte piet', 'roetmop' etc. Vooral de Sinterklaastijd is lastig

After World War II, the Netherlands became increasingly diverse, as demonstrated in this 1948 photo of two men in Rotterdam. Since that time, many newcomers with dark skin recalled others shouting "*Zwarte Piet*" and other ethnic slurs, especially in the time around the *Sinterklaas* celebrations.

Vanaf 1960

Vanaf de jaren zestig beginnen er protesten tegen de figuur Zwarte Piet te ontstaan: koloniaal stereotype, beledigend voor iedereen met een kleur, racistisch enz. Hier een cover van het populaire weekblad *Panorama* begin jaren 1970, waarop een van de eerste Surinaamse migranten in Nederland, verkleed als de Sint, een *Panorama* cover met een witte Sint verscheurt.

From the 1960s, protests arose against the character *Zwarte Piet*: *Piet* was a colonial stereotype, the character was racist and insulting to people of color, et cetera. At the beginning of 1970, the cover of the popular magazine *Panorama* showed one of the first Surinamese migrants to the Netherlands tearing apart another magazine with a white *Sint* on the cover.

1980

Vanaf de jaren tachtig zwellen de protesten aan en beginnen in de Sinterklaastijd bijna deel van het ritueel te worden, met name in de landelijke dagbladen en bij acties in de Randstad. Er verschijnen ook boeken en brochures over de problematische Piet. Enkele scholen schaffen de zwarte Piet af.

From the year 1980 the protests swelled, and became almost a ritual of their own during *Sinterklaas* time. This was especially the case in the national newspapers and in the *Randstad*. Books and brochures also appeared, detailing the problematic aspects of *Piet*. Some schools abolished the use of *Zwarte Piet*.

2006

Intussen heeft de televisie een steeds grotere rol gekregen bij de invulling van het sinterklaasverhaal. In 2006 besluit het SINTERKLAASJOURNAAL de stoomboot onder de regenboog door te laten varen, waardoor de pieten van kleur veranderen. Na veel protesten wordt dit experiment niet meer herhaald.

Meanwhile, television played an increasingly important role in the implementation of the *Sinterklaas* story. In 2006, the SINTERKLAASJOURNAAL decided that something must be done about *Zwarte Piet*. The steamboat "sailed under the rainbow" thereby altering *Piet's* color(s). After many protests, this experiment was not repeated.

2008

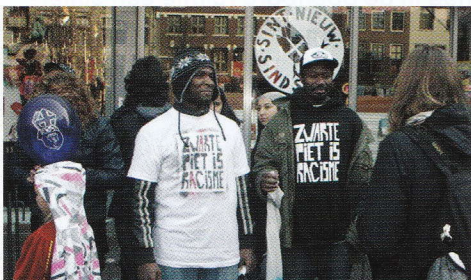
Als onderdeel van een kunstproject over de Nederlandse identiteit in het Eindhoven Van Abbe Museum organiseren twee kunstenaars een demonstratie tegen *Zwarte Piet*. Slogans zullen onder andere zijn 'Kom maar binnen zonder knecht' en 'Zwarte Piet bestaat niet meer'. Er komen zoveel bedreigingen en bommeldingen binnen dat de demonstratie moet worden afgelast.

In 2008, two artists organized a demonstration against *Zwarte Piet* as part of an art project about Dutch identity in the Eindhoven Van Abbe Museum. They wanted to include slogans like "Come in without a servant" and "*Zwarte Piet* no longer exists." The resulting threats – including bomb threats – forced the mayor to cancel the demonstration.

2011

2011 lijkt een kantelpunt te zijn geworden. Tijdens de intocht in Dordrecht staan er enkele jonge mensen waaronder Quinsy Gario en Kno'ledge Cesar met een t-shirt 'Zwarte Piet is racisme' tussen het publiek. Ze worden met grote overmacht gearresteerd. Onterecht, zo wordt (veel) later geoordeeld. Sindsdien is Zwarte Piet een nationaal debat geworden.

The year 2011 seemed to be a tipping point. During the *intocht* in Dordrecht, a few young people including Quinsy Gario and Kno'ledge Cesar stood among the public spectators wearing t-shirts with the slogan "Zwarte Piet is racisme." They were arrested with great force, and wrongly, as was (much) later judged. Since then *Zwarte Piet* has become a national debate.

2015

Overall vinden discussies plaats, over de vraag of Zwarte Piet nog wel kan en wat de relatie is met racisme. De meningen lijken zich te verharder, maar daarachter blijkt er allerlei te bewegen. In het vroege najaar van 2015 besluiten stichtingen die vele tientallen basisscholen vertegenwoordigen in de Randstad dat Zwarte Piet bij hen niet meer op school komt. De verandering lijkt niet meer te stoppen.

OPENBARE SCHOLEN

Na Den Haag en Rotterdam is Zwarte Piet nu ook niet meer welkom in Utrecht

AMSTERDAM. Net als op openbare scholen in Den Haag en Rotterdam, komt nu ook op openbare basisscholen in Utrecht Zwarte Piet niet meer langs. Dat meldt Stichting openbaar Primair Onderwijs Utrecht (SPO), met 32 scholen, in een persbericht. SPO verwijst naar recente uitspraken van het College voor de Rechten van de Mens, VN en de rechtbank Amsterdam dat Zwarte Piet racistisch is. Daarom „is voor Zwarte Piet of andere kwetsende negatieve stereotypen, geen plaats in het Sinterklaasfeest op onze scholen.“ (NRC)

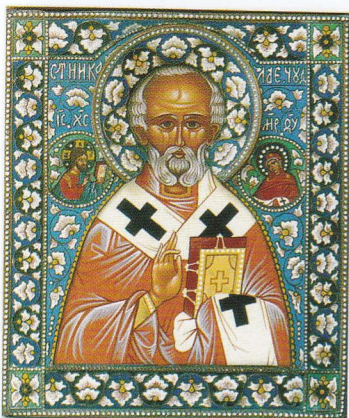

Everywhere there are discussions about the question of whether *Zwarte Piet* can continue and what is the character's relationship to racism. The debate appears to be tougher, but behind it there is a great deal of movement. In early autumn 2015, foundations representing dozens of primary schools in the *Randstad* decided *Zwarte Piet* will longer be present in schools. The change seems unstoppable.

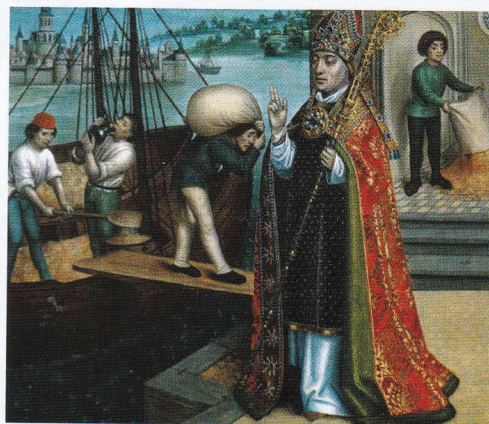
Sint Nicolaas van heilige tot opvoeder

In de tweede helft van de derde eeuw werd in het zuidwesten van het huidige Turkije, waar toen overigens nog geen Turks volk woonde, een jongen geboren die later bisschop zou worden. In het Oost-Romeinse rijk – want dat was het toen nog – was het christendom in opkomst, en rond 300 werd in de niet ver van Antalya gelegen kustplaats Myra, Nicolaas tot bisschop benoemd. Veel verhalen over de wonderen die hij had verricht deden de ronde, waardoor hij na zijn dood al snel heilig werd verklaard. Hij groeide uit tot misschien wel de populairste heilige ooit, slechts te vergelijken met Maria of Jezus.

Pas in de tijd van de kruistochten, tussen de elfde en dertiende eeuw, toen christelijke legers uit Europa ten strijde trokken tegen de islam in Palestina, sloeg Sint Nicolaas' populariteit over naar Zuid- en West-Europa, waar hij vereerd werd als beschermers van onder meer zeelieden, kinderen, reizigers, geliefden en prostituees. Vooral zijn goedgeefse rol voor kinderen is altijd blijven bestaan en zelfs een eigen leven gaan leiden.

Icon van de heilige Nicolaas volgens de orthodoxe traditie

Een onbekende meester schilderde omstreeks 1500 de wonderbaarlijke aanvulling van scheepsladingen graan in Myra door bisschop Nicolaas (coll. Groeningemuseum Brugge)¹

Hier te lande werden in de Middeleeuwen Sint-Nicolaasvieringen rond de naamdag van de heilige vooral voor de arme kinderen gehouden, in kerken en in de publieke ruimte. Daarbij was geen verklede Nicolaas-figuur aanwezig, laat staan een zwarte knecht. Met de komst van de Reformatie vonden velen dat dit katholieke feest moest verdwijnen. Uit de openbare ruimte verdween het inderdaad, maar in huiselijke kring bleef het feest bestaan. Dat is heel duidelijk te zien op allerlei schilderijen uit die tijd, bijvoorbeeld van Jan Steen. Nog steeds was daarbij geen fysieke Sint aanwezig. Aan het eind van de achttiende eeuw verdween de magie enigszins, en moesten kinderen leren dat cadeaus hooguit namens Sint Nicolaas, maar wel door de ouders gegeven werden. Daarmee werd Sinterklaas gekoppeld aan opvoeding. Het ritueel bleef dus belangrijk, maar nu ook omdat ouders zo hun kinderen tot goed gedrag konden aanzetten, inclusief roe en gard, maar nog altijd zonder een lijfelijk aanwezige Sint met helper. Het was nu echt een burgerlijk gezinsritueel geworden. Her en der werd soms nog in de openbare ruimte een Sinterklaasmarkt georganiseerd, maar in Amsterdam bijvoorbeeld werd die rond 1830 wegens gebrek aan belangstelling opgeheven.²

Donkere knechten

Zoals in alle religies met vastgelegde regels, rituelen en gebruiken kent ook het christendom veel elementen die al uit pre-christelijke periodes stammen. De belangrijkste onderzoekers van het sinterklaasritueel gaan ervan uit dat ook dit is gebaseerd op zo'n samengaan van christelijke en pre-christelijke elementen, waarbij de laatste niet alleen Germaanse en Keltische volkstradities bevatten, maar zelfs Romeinse en Oriëntaalse.³ In pre-christelijke tijden was er namelijk al heel lang sprake van winterfeesten in december. Feesten van licht en donker, waarbij donker stond voor winter, voor dood, voor duivels. Daar hoorden waarschijnlijk ook duistere figuren bij. Het verhaal was dat Wodan op zijn vliegende paard Sleipnir in die donkere dagen langskwam om de doden die tot dan toe vastgeketend

¹ Korenwonder: Bisschop Nicolaas en de aangevulde scheepsladingen graan in de stad Myra, olieverfschilderij op paneel, de onderste helft van het linker luik van het retabel van de Heilige Nicolaas, toegeschreven aan

de Meester van de Legende van Lucia (omstreeks 1500, vermoedelijk te Brugge), Groeningemuseum te Brugge.

² Jef de Jager, *Rituelen; nieuwe en oude gebruiken in Nederland*. Utrecht: Spectrum, 2001 [ook: www.jefdejager.nl/sint.php].

³ Allison Blakely, *Blacks in the Dutch world; The evolution of racial imagery in a modern society*. Bloomington: Indiana University Press, 1993, p.41.

hadden gezeten, te bevrijden. Dat Sint Nicolaas soms met een duistere begeleider wordt afgebeeld, komt waarschijnlijk hier vandaan.⁴ Zwarte Piet kan dus worden beschouwd als een overwonnen duivel, een van de velen die het tegen Sint Nicolaas hebben afgelegd. In oude Nederlandse folklore is Zwarte Piet ook vaak de naam voor de duivel. Oorspronkelijk was de figuur van Zwarte Piet dan ook geketend, en de zak die hij droeg bevatte alle verschrikkingen van de hel, zo was het idee. Toen het geloof dat duivels concrete verschijningen waren afnam, werd Piet een knechtje, maar zijn geblakerde (roet!) gezicht, zijn kettingen en zijn zak wijzen op zijn duivelse verleden.⁵

Zulke pre-christelijke feesten worden nergens meer in hun oorspronkelijke vorm gevierd, maar restanten bleven nog her en der te zien. Zo trokken tot de achttiende eeuw in de decembermaand donker gemaakte mannen door de Amsterdamse straten, die met zware kettingen veel lawaai maakten (wild geraas) en op zoek waren naar vrouwen die snel moesten maken dat ze in huis kwamen en naar stoute kinderen die ze dreigden tot pepernoten te vermalen. Tot vandaag zijn er ook nog de klazen op de Waddeneilanden en in het Friese Grouw komt nog steeds op de naamdag van de heilige, 22 februari, Sint Pieter langs. Die draagt van oudsher een witte mantel, berijdt een zwart paard en zijn donkere knecht heet Hansje Pik. In 1908 wordt zijn uiterlijk als volgt beschreven: een ketting aan zijn been, een oude jas om waarop lekkernijen waren genaaid en een doek voor zijn gezicht die alleen zijn ogen onbedekt liet. Dit signalement gaat op voor talloze klazen in heel veel lokale tradities en voor een grote diversiteit aan zowel klazen als hun knechten in de Duitstalige wereld en Frankrijk.⁶

Op middeleeuwse Franse kloosterscholen, wordt vanaf een gegeven moment op het feest van de Onnozele Kinderen (28 december) een kinderbischof gekozen, die een mis parodieert. Hij onder-vraagt zijn medeleerlingen over hun gedrag en wie zoet is geweest, krijgt lekkers en wie stout was de

roe. Dit narrenfeest is zich over het hele noorden, midden en westen van Europa gaan verspreiden en is langzaamaan verplaatst naar 6 december, de sterfdag van Sint Nicolaas.⁸ Ook mochten arme kinderen in middeleeuwse steden rond de sterfdag van Sint Nicolaas een schoen zetten in de kerk, die de gegoede burgerij vervolgens met snoepgoed vulde. Tegelijkertijd ging ook het pre-christelijk verhaal rond dat als Wodans paard Sleipnir zijn jaarlijkse rondgang maakte, mensen wat voer voor hem in een schoen stopten en die bij de schoorsteen zetten, die fungeerde als verbinding met de geestenwereld.

Kortom, lang voor de introductie van de Zwarte Piet zoals wij die kennen, bestaan er al donkere begeleiders van de Sint, vereenzelvigd met wilde, duivelse figuren die vrouwen en kinderen bang maken en die duidelijk contrasteren met de rust, beschaving, goedheid en vrijgevigheid van de heilige op zijn witte paard. Uit verschillende pre-christelijke en christelijke tradities ontstond in de loop der eeuwen een feest rond de sterfdag van de heilige Nicolaas, de kindervriend, soms – maar niet als regel⁷ – vergezeld door een donkere helper. In ieder geval zijn er geen legendes of afbeeldingen van vóór 1850 bekend waarin Sint Nicolaas een donkere knecht bij zich heeft, maar in de restanten van pre-christelijke tradities is hij wel vaak aanwezig.

Zwarte Piet staat dus in een lange traditie waarin licht en duisternis, beschaafd en wild, deugd en ondeugd, gezelligheid en angst samengaan in de figuren van Sint en Piet. Als Sint in het protestantse Nederland meer en meer zijn katholieke en duivelse elementen verliest, lijkt ook de duistere helper te verdwijnen. Het wordt een keurig, burgerlijk feest dat vooral binnenshuis wordt gevierd. Dat is ook precies het moment dat Nederland de slavernij gaat afschaffen en zich voorneemt die onbeschaafde zwarte slaven arbeidsdiscipline en enige beschaving bij te brengen. De overheid wilde namelijk deze goedkope arbeidskrachten niet kwijt raken en ook na de afschaffing van de

Allison Blakely, *Blacks in the Dutch world**

⁵ Aldus een van de internationale standaardwerken die nog steeds veel in Sint Nicolaas studies wordt gebruikt van de Duitse etnoloog Karl Meisen, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande* (1931).

⁶ De Jager, *Rituelen* 2001.

⁷ Meisen, *Nikolauskult*, 1931.

⁸ de Boer & Helsloot (2009:184): 'Van een knecht of vaste begeleider was in legendes over Sint Nicolaas, noch in afbeeldingen ooit sprake geweest.'

Begeleiders van Sint Nicolaas in andere Europese landen, vlnr: Hans Trapp (Duitsland), Krampus (Oostenrijk) en Père Fouettard (Frankrijk).

slavernij nog economisch profijt van hen hebben. Ook abolitionisten, degenen die al langere tijd voor afschaffing hadden gestreden, waren ervan overtuigd dat het absoluut noodzakelijk was de slaafgemaakten te kerstenen (christen maken) en te disciplineren om van hen beschaafde mensen te maken die een beter leven zouden kunnen leiden in Suriname en op de Antillen. Precies op dat moment wordt in Nederland de mythische Zwarte Piet in korte tijd omgevormd tot een concrete zwarte man die nogal wild, agressief en dreigend, maar wel eindeloos trouw zijn witte meester, toonbeeld van eeuwenoude beschaving, blijft dienen. In Engeland waar na nog veel heftiger debat de slavernij in 1834 was afgeschaft gebeurde dat niet, omdat het als Anglicaans land geen Sint-Nicolaastraditie (meer?) kende. In Frankrijk was met de politieke omwenteling van 1848 meteen ook de slavernij afgeschaft. Wellicht heeft dat er mee te maken dat hier Père Fouettard, het hulpje van Saint Nicolas, tot op de dag van vandaag nog een smoezelige zwerver is. In de slaven houdende naties Portugal en Spanje is er in feite nooit een debat gevoerd over de afschaffing van de slavernij; die overkwam hen. Een Afrikaans ogende Zwarte Piet komt daar niet voor. En de Duitstalige landen hadden geen koloniën met slaafgemaakte Afrikanen en (dus) bleef de hulp van Sint Nicolaas (Ruprecht, Schmutzli, Hans Trapp, Krampus en anderen) er eveneens uitzien als een met roet vies gemaakte Hagrid-achtige zwerver, of een monsterlijk wezen met horens en gevaarlijke

attributen – kortom de aloude duivelse figuren. Alleen in Nederland en – wellicht onder Nederlandse invloed in delen van België⁹ – werd Zwarte Piet een Afrikaans uitzierende man.

In de negentiende eeuw was het gangbare beeld van zwarte mensen – en dat gold vooral voor slaafgemaakte Afrikanen in de koloniën – er een van vooral fysieke wezens, speels, kinderlijk, onbetrouwbaar en dommig. Dat komt overeen met het beeld waar Nederlanders mee zijn opgegroeid. In mijn aardrijkskundeboek uit de jaren zestig werd 'de Surinaamse Creool' nog omschreven als iemand die houdt van het goede leven, vrolijk is en niet erg geneigd tot hard werken, kortom: kinderlijk, een beetje dommig en lui, waar tegenover dan de spaarzame en hard werken- de Hindostaan werd gesteld, die pas na de slavernij naar Suriname was gehaald om de Afrikaanse slaven te vervangen. Er is veel van de zwartepietfiguur in te herkennen, wat verklaart waarom de zwarte Nederlanders er moeite mee hebben.

Hoe 'onze' Zwarte Piet ontstond

Het Sinterklaasfeest, zoals wij dat nu kennen, inclusief Zwarte Piet, is in feite de uitvinding van één man, Jan Schenkman. Deze Amsterdamse onderwijzer was een prominent lid van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, een nationale vereniging die zich bezighield (en nog steeds bezighoudt), met onderwijs, volksontwikkeling en maatschappelijke discussies. In de jaren 1850 sprak deze vereniging

⁹ In ieder geval is ook daar de discussie begonnen over de vraag hoe racistisch hij is. Zie bijvoorbeeld www.agoravox.fr/actualites/societe/article/le-pere-fouettard-un-stereotype-142531

Er zijn beloningen in den Hemel, zoowel voor den slaaf als voor den vrijen man.

Halverwege de negentiende eeuw gaat mentale slavernij de lichamelijke slavernij vervangen en wordt denken in rassen hiërarchie populair. Illustratie uit G.P.C. van Breugel, *Dagverhaal van een reis naar ... de kolonie Suriname*, 1842.

zich krachtig uit voor afschaffing van de slavernij.¹⁰ Dat ook Schenkman zich daarmee bezig moet hebben gehouden blijkt uit een niet mis te verstaan spotdicht dat hij in 1850 publiceerde: *Sint Nicolaas schenkt ieder wat: boertig dichtstukje*, over de affaire van prinses Marianne en haar slaafje. Deze tante van koning Willem III was door huwelijksperikelen in opspraak geraakt¹¹, en zij nam na een reis door de Oriënt een vijftienjarig donker jongetje mee terug naar Europa dat ze als slaafje had gekocht in Alexandrië voor naar het schijnt 68 gulden. Berichten daarover verschenen in alle Nederlandse kranten. Het is echter niet dit spotdicht dat Schenkman grote bekendheid verschaftte, maar het prentenboek *Sint Nicolaas en zijn knecht* dat in hetzelfde jaar verscheen en dat geldt als het eerste echte Sinterklaasboek. De door hem geschreven moralistische verhaaltjes op rijm zijn door een tekenaar voorzien van kleurige prenten waarop de knecht van Sinterklaas een exotisch geklede, zwarte jongeman is. Er waren al aanwijzingen dat er in Nederland rond die tijd soms zwarte mensen werden gebruikt als Zwarte Piet¹², maar sinds Schenkmans boek is dat beeld structureel. Verschillende onderzoekers van de sinterklaastraditie gaan ervan uit dat Schenkman de ruwe versie van het feest wilde ontdoen van zijn meer afstotelijke en agressieve elementen en er een beschaafd en pedagogisch verantwoord

feest van wilde maken. Daarom maakte een deftige Sinterklaas zijn opwachting, begeleid door een zwarte page, die gelijkenis vertoont met de zwarte pages op de regentenstukken uit Nederlands Gouden Eeuw, die geen twijfel lieten bestaan over wie de baas is. De regenten bestrafden slecht gedrag, beloonden goed gedrag en kwamen op voor de armen. Het zijn de typische opvoedingsidealen van de burgerij in die tijd, zoals ook blijkt uit een van Schenkmans rijmpjes, Sint Nikolaas bij een rijk kind:

Sint Niklaas! kom binnen,
Wat moois brengt gij mee?
Graag had ik een boekje!....
Ik schenk u er twee.
Het een zal u leeren,
Dat Godsvrucht en deugd
Meer waard zijn dan schatten,
De bron zijn van vreugd.
Het tweede toont klaar u,
Wat vreugd men geniet,
Zoo men van zijn' rijkdom
Ook d' armen iets biedt.

Het zou kunnen dat deze getekende zwarte knecht, die pas later Zwarte Piet ging heten, gemodelleerd was naar de beschrijvingen van de slaafgemaakte jongen die prinses Marianne had meegenomen, want in eerste instantie heeft hij een oosterse fez op zijn hoofd en draagt hij een wijde, lange pofbroek en heeft muiltjes aan zijn voeten. Pas veel later komen de pagepakjes in beeld. Kunsthistoricus Elmer Kolfin twijfelt er niet aan dat inspiratie voor het beeld van Zwarte Piet is gevonden in de zwarte bedienden die met hun bazen uit de slavenkoloniën naar Nederland kwamen en uiteindelijk op de bekende regentenschilderijen werden afgebeeld. De

¹⁰ Zie o.a. Maarten Kuitenbrouwer 1978: 82.

¹¹ Zij was een dochter van Willem I die van haar adellijke man was gescheiden en openlijk samenwoonde met haar koetsier, met wie zij ook een kind had.

¹² De schrijver-dichter Jozef Alberdingk Thijm publiceerde in 1884 in het dagblad *De Amsterdamer* een artikel waarin hij een Sinterklaasavond uit zijn jeugd in 1828 beschrijft, aan huis bij een rijke katholieke koopman. Er komt een echte Sinterklaas, die wordt bijgestaan

door een 'kroesharige neger', aldus Thijm en die 'Pieter me knecht' wordt genoemd. [www.meertens.knaw.nl/cms/en/109-nieuwsbrief/uitgelicht/143677-de-oudst-bekende-naam-van-zwarte-piet-pieter-me-knecht-1850]

korte, hoge pofbroek, de maillot en de molenkraag duiden daarop, waaraan Kolfin fijntjes toevoegt dat een Franse bron onthult dat de zwarte bedienden dit soort kleding verschrikkelijk vonden.¹³

Of Schenkman zelf de knecht van Sinterklaas als een Afrikaan zag of gemodelleerd had naar een slaaf, weten we niet. Wel gaan de tekeningen heel duidelijk in die richting. Bovendien krijgen zwarte mannen vanaf de negentiende eeuw tot in de jaren 1950 regelmatig het verzoek om als Zwarte Piet op te treden. In 1859 schrijft het Amsterdamse katholieke dagblad *De Tijd* dat 'hier en daar de gewoonte bestaat dat een goedgehartige peetoom of een oude huisknecht zich tijdens het sinterklaasfeest tooit met een mijter en staf, en vergezeld wordt door 'een personaadje, een Neger, die onder den naam Pieter mijn knecht, niet minder populair is dan de Heilige Bisschop-zelf.'

In 1876 organiseerden de studenten in Utrecht een feestelijke rijtoer met een drietal koetsen, die de hele dag duurde en ook de jaren daarna weer werd herhaald. 'Sint Nicolaas met zijn zwarten knecht werd door vier zwarte paarden, door twee negers gereden, de straten doorgevoerd.'

Bij de eerste intocht per boot in Amsterdam, in 1934, wordt een aantal Afro-Surinaamse matrozen van een schip dat toevallig in de haven lag, gevraagd als Zwarte Piet op te treden, wat ze enigszins beteuterd nog deden ook. Kamerlid Arie IJzermans sprak in 1937 over de slechte omstandigheden waarin zwarte landgenoten leefden en voegde daar cynisch aan toe dat 'er in ons land voor negers bijna geen werkgelegenheid te vinden [is]; behalve misschien in de eerste week van December wanneer er een zekere vraag is naar rasechte zwarte knechten voor de diverse Sinterklazen.'¹⁵ Dat was overigens ook letterlijk zo, want de zwarte Jozef Vroom verdiende in 1946 het niet onaardige bedrag van 75 gulden door pakketten van de 'Zwarte Pietentrale' rond te brengen en daarnaast nog een feest op te fleuren als 'een rechtstreeks uit Spanje geïmporteerde vuurvretende Piet.'¹⁶ Of hij dat zo leuk vond is de vraag, want ook in zijn gewone kleren, gedurende het jaar kon hij in bepaalde Amsterdamse buurten geen stap te zetten zonder een sleep kinderen achter zich aan die allemaal 'Zwarte Piet, Zwarte Piet' naar hem riepen. Zoals hijzelf zei: 'Je werd er flauw van.'¹⁷ Overigens hadden vrijwel alle zwarte Nederlanders daar in die tijd last van.

De Amsterdamse onderwijzer Jan Schenkman (1806-1863)

Prent uit Schenkman's boek: *Sint Nicolaas en zijn knecht* (1850)

¹³ [www.volkskrant.nl/leven/geen-twijfel-zwarte-piet-stamt-af-van-kindslaven~a3531694/]

¹⁴ Boer en Helsloot.

¹⁵ A. IJzerman in een vergadering van het Ministerie van Binnenlandse Zaken in het Dossier 'Negercabarets', 16 november 1937, Stadsarchief Amsterdam.

¹⁶ Kagie 2006: 71-72.

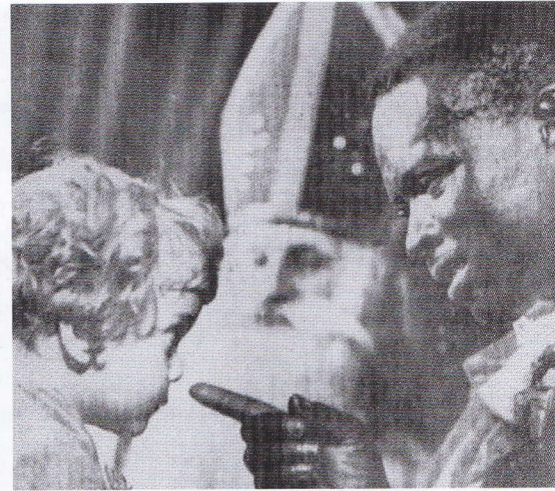
¹⁷ Kagie 2006: 71-72.

Bij de intocht van Sinterklaas in Amsterdam in 1934 waren Afro-Surinaamse matrozen gevraagd voor Zwarte Piet te spelen

Johan Vroom, zwarte bezorger bij de Pieten centrale, jaren vijftig (coll. J. Groenenboer)

Een van de echte zwarte pieten te huur in de jaren dertig en later (bron onbekend)

Dok het veelvuldige gebruik van de term 'Moor' voor de knecht van Sint Nicolaas duidt erop dat hij als een zwarte man werd gezien. Weliswaar kan een Moor ook een lichtergekleurde Noord-Afrikaan zijn, maar in het gewone spraakgebruik werd er meestal toch een zwarte persoon mee bedoeld.¹⁸ In de periode voordat de benaming Zwarte Piet gemeengoed was, werd vaak de term Moor gebruikt.¹⁹ Een prachtig voorbeeld is het verslag van het bezoek van Sint Nicolaas met zijn knechten aan Zierikzee op 5 december 1924.

Sinterklaas wordt omringd door 'zijn trouwe Moorenknappen' en 'Moorenbedienden laden kisten vol speelgoed uit en de paardenknecht brengt het paard'. Vervolgens moeten alle kinderen naar de schouwburg van Zierikzee komen,

'en ja, als er een electrische schel ratelt, stappen Sinterklaas en zijn Moorenknappen binnen. Er wordt suikergoed en marsepein uitgedeeld. Plotseling wordt Gijs door de Mooren gegrepen en in de zak gestopt. Sinterklaas moet tussenbeide komen en pas als hij beterschap beloofd heeft, mag hij weer vrij. [...]

Hoe prachtig en kostbaar is de gansche kleeding van Sint-Nicolaas. Jan, die met zijn vriend Gerrit vlak vooraan staat, kan er niet genoeg naar kijken. En toch is er iets anders, waardoor de jongen zich nog meer voelt aangetrokken. Dat is het gelaat van den bisschop, zoo edel van trekken, met oogen, waaruit goedheid en vriendelijkheid hem tegenblikken. 'Ik hou van 'm, Gerrit!' zegt

Jan, heel zacht, als schaamde hij zich een weinig. Maar Gerrit begrijpt zijn vriend. 'Ik ook,' zegt hij. "'t Is 'n goeie man, dat kun je best zien.' Opeens schrikken ze; want met luid geraas komen de vier Moorenbedienden van Sint Nicolaas naar voren. Zij zijn druk bezig geweest de uit Spanje meegekomen kisten – wat zou daar wel in zitten? – op een gereedstaanden wagen te laden. Nu springen ze naar voren, lachen en roepen in een voor Zierikzeesche jongens onverstaanbare taal en toonen dan dreigend de attributen, die zij bij zich dragen. Wat dit zijn? Eén heeft een karwats in de hand; dat is de paardenknecht, die straks het paard van Sint-Nicolaas, wanneer de bisschop is opgestegen, bij den teugel zal leiden. De tweede rammelt met een ijzeren ketting, dien hij over de straatsteenen laat slepen. De derde draagt een zak op den rug, waarvan de bestemming duidelijk genoeg is; evenals van de roede, van twijgen saamgebonden, die hij dreigend aan de jongens laat zien. De jeugd schaterlacht om de 'zwarte pieten,' zooals zij de knechts van Sinterklaas noemen.'²⁰

Piet wordt hier dus omschreven als Moor, maar wordt door de jeugd al Zwarte Piet genoemd; hij is luidruchtig, dreigend en agressief, heeft zelfs nog de heidense ketting achter zich aan slepen, maar hij wekt ook al de lachlust op. Zijn kleding is herkenbaar als Piet, maar tegenwoordig ziet hij er toch wel wat anders uit: hij heeft nog geen witte

¹⁸ Denk aan de moor Othello, die door Shakespeare als een Afrikaan werd beschreven; of het liedje Moriantje zo zwart als roet; ook de uitdrukking 'zo zwart zien als een moor' duidt op een donkere huidskleur en een 'moorkop' is

een zwart paard dan wel een gebakje omhuld in donkere chocolade.

¹⁹ Zeker in de zuidelijke provincies waren nog tot aan de jaren 1950 andere namen gangbaar zoals Assipan, Sabbas, Sjaksoer, of Trappadoelie (zie ook Frits Booy).

²⁰ J. Stamperius, St. Nicolaas te Zierikzee (ca. 1925).

rolkraag, geen oorringen en loopt niet op gympen. Bovendien zijn het er niet meer dan vier!

Zwarte Piet gaat veranderen

Sint en Piet waren voor de meeste mensen alleen zichtbaar bij hun publieke optredens en in koekvorm en prenten. Bij de meeste mensen kwamen ze niet thuis, noch op school. Prachtig wordt dit

beschreven door het dochtertje van het schippersechtpaar Muller, dat in 1876 bij een pleeggezin in Rotterdam woont en haar 5 december beschrijft:

'Om twee uren kwamen de kinderen op school en Mijnheer Bikkers ook. Daarna namen wij de lei, daarop schreven wij over St. Nicolaas. Om drie uren gingen sommige kinderen naar de kleedkamer om St. Nicolaas klederen aan te trekken. Toen zij klaar waren gingen zij door de schoollokalen wandelen. Wij lachten zeer. Van der Haal en Anna gaven een speculaaspop aan de kinderen. Daarover waren wij zeer blij. Daarna gingen wij naar het eerste schoollokaal om Mijnheer Hirsch te bedanken voor de speculaaspop. Vervolgens gaven van der Maal en Anna bruidsuikers aan de kinderen. Eindelijk gingen wij om 4 uren naar huis. Ik kwam thuis, ik vertoonde mijn speculaaspop aan mijn pleegmoeder. Het werd donker. Mijn pleegmoeder stak de lamp aan. Mijn pleegmoeder vroeg mij: 'Hebt U wel plezier/plezier op school gehad?' Ik antwoordde: 'Ja!' Daarna breidde ik een kous. Wij aten het avondmaal. Mijn pleegvader kwam om zeven uren thuis. Ik nam mijn speculaaspop uit de kast en vertoonde hem aan mijn pleegvader. Dan zette ik hem in de kast. Om half 8 gingen mijn pleegvader, mijn pleegmoeder en ik wandelen. Ik zag op den Binnenweg vele winkels, waarin vele prachtige lekkernijen liggen. Mijn pleegvader kocht boterletters, suikergoed, enz. voor mij. Om negen uren gingen wij naar huis.'²¹

Aankomst van Sinterklaas in Zierikzee ca. 1925 (coll. Gemeente-arch. Schouwen Duiveland)

Burgemeestersvrouw mevr. Fokker van Crayestein Rengerskerke speelde voor Sinterklaas op (basis)school B. in Zierikzee, 1924 (coll. Gemeentearch. Schouwen-Duiveland)

Op straat en in winkels werden Sinterklaas en Piet langzamerhand steeds zichtbaarder dankzij de vele intochten en het gebruik van hun afbeeldingen in reclames. Heel lang beperkte zich dat tot een paar weken voor 5 december. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw wordt de periode waarin Sint en Piet aanwezig zijn steeds meer opgerekt; tegenwoordig zijn zij al vanaf begin november niet te missen in winkels en in het straatbeeld. Ruim drie weken voor Sints feestdag komen zij al in Nederland aan.²² Dat leidt tot de

²¹ Stadsarchief Rotterdam; Transcript J.G. Muller's 'Netboek' of 1876/1877. Dagverhaal van Sint-Nicolaas feest (5 December 1876).

²² En de rek is er nog niet uit, want sinds 2012 begint het SINTERKLAASJOURNAAL al 5 dagen voor de aankomst van Sinterklaas.

Mies Bouwman interviewt de Sint voor televisie, 1951

Nationale intocht in Roermond 2012.

belangrijkste verandering in het feest, die qua impact nauwelijks onderschat kan worden: de invloed van de televisie.

Op 4 december 1951 deed Sinterklaas zijn intrede op de Nederlandse televisie, precies twee maanden na de eerste officiële televisie-uitzending. Het was live, dus er is niets van bewaard gebleven; daarom weten we ook niet hoeveel Piëten er bij waren, noch hoe ze er uitzagen. Maar het geeft wel aan dat direct werd beseft hoe goed het Sinterklaasfeest en televisie samengaan. Het jaar daarop is het al traditie en worden de Sint en zijn gevolg op 5 december in Studio Irene verwelkomd door Mies Bouwman. Dat blijft zo totdat de televisie vanaf 1967 zelf een nationale intocht voor televisie gaat organiseren. Dat is meteen ook de eerste uitzending die in kleur wordt uitgezonden op de tot dan toe helemaal zwart-witte Nederlandse televisie. Dat geeft opnieuw het belang aan dat de televisie aan dit spektakel hechtte. Vanaf dat moment ontstaat er een nationale regie van het feest, want wat op televisie gebeurt geeft de standaard aan: zó zien Sint en zijn Piëten eruit, zó wordt een intocht georganiseerd, zó heet zijn paard en zó is het verhaal van zijn (aan)komst. Zo'n uitzending duurde anderhalf uur en was een nationaal gebeurtenis, waar jong en oud naar keken. Nog steeds trekt de uitzending van de nationale intocht gemiddeld anderhalf tot twee miljoen kijkers en behoort daarmee tot de zeer goed bekeken programma's.²³

Het Sinterklaasfeest krijgt er dus een dimensie bij. Naast het feest in huiselijke kring, meestal zonder een echte Sint en Piet, en de meer publieke Sint en Piet die op school komen – en in toenemende mate ook in de bedrijfs- of sportkantine – of met een lokale intocht worden ingehaald, komt er nu een nationale Sint, met een toenemend aantal Piëten in een televisiespektakel waaromheen allerlei verhaallijnen worden bedacht. Het wordt al snel een concurrentiestrijd tussen de commerciële en de publieke zenders. De eerste beginnen in 1999 met DE CLUB VAN SINTERKLAAS, een soap van 20 tot 29 (bijna) dagelijkse uitzendingen voor kinderen die eindigt rond 6 december.²⁴ Ieder jaar is er een nieuwe verhaallijn, met een nieuw plot.²⁵ Naast Sinterklaas figureren Piëten en andere bijfiguren met allemaal een vaste rol. Kort daarop, in 2001, komt de publieke omroep met het SINTERKLAASJOURNAAL, dat al snel het nationale ijkpunt van de sinterklaastelevisie, zelfs van het hele publieke feest wordt. Ook hier dagelijkse uitzendingen vanaf ongeveer een maand voor 5 december, met een vaste presentatrice en sterverslaggevers. Ieder jaar beleven Sinterklaas en zijn Piëten nieuwe avonturen in een verhaal met een spannend plot, als voorbereiding op de grote dag.

Kennelijk gaan de tv-makers ervan uit dat het traditionele verhaal niet meer voldoet voor de hedendaagse jeugd. Bovendien blijkt het programma een uitstekende manier van publieksbinding met bijbehorende reclameblokken. De straffende en belonende wijze oude man, bijgestaan door zijn

²³ In 2014 werd de intocht zelfs bekeken door 2,4 miljoen kijkers met een marktaandeel van 74,8 procent [www.beeldengeluidwiki.nl/index.php/Intocht_van_Sinterklaas] (14-07-2015).

²⁴ Respectievelijk Fox Kids, Jetix en RTL 4 en Telekids. Telekids was ooit al begonnen met het Sinterklaasprogramma Pittige Pepernoten.

²⁵ Bijvoorbeeld: DE CLUB VAN SINTERKLAAS & DE VERDWIJNING VAN WAGEN 27 (2003); DE CLUB VAN SINTERKLAAS & DE SPEELGOEDDIEF (2007) of DE CLUB VAN SINTERKLAAS & DE SPEELGOEDDIEF (2011) die de laatste

in de reeks was. Sindsdien wordt er alleen nog ieder jaar een bioscoopfilm geproduceerd.

Prent uit C. van Schaick Sint Nikolaas- voor de jeugd Roelants, (1849)

Prent uit Schenkman's boek uitgave 1885

Prent uit Schenkman's boek, uitgave 1885

dreigende en onverstaanbaar pratende zwarte knecht zijn dan niet meer te herkennen. Maar dat proces was al veel eerder begonnen.

In Schenkman's boek wordt Sinterklaas een aantal maal afgebeeld als degene die zelf de straffen uitdeelt. Dat was nog een overblijfsel uit de tijd dat Piet hem nog niet vergezelde, zoals blijkt uit een prentenboek uit 1849.

Ook in de illustraties bij Schenkman bestraft de Sint de stoute kinderen nog zelf, maar meer en meer gaat die taak naar Piet. Het begeleidend rijmpje bij de prent van Schenkman begint als volgt:

**Ei, ei, die Sint Niklaas
Is lang na niet mak!
Daar stopt hij twee knaapjes
Pardoes in zijn zak.**

In de eerste uitgave is de knecht van Sinterklaas niet meer dan een wat vage, trouwe knecht, met weinig gezichtsuitdrukking, die zich in het zweet werkt voor zijn baas. Bij latere illustratoren krijgt hij

meer gezichtsuitdrukking, vaak nors en bozig, en wordt hij de enige van wie dreiging uitgaat. Sinterklaas wordt steeds rustiger en wijzer. Hoe Sint en Piet zijn uitgedost verandert nogal eens in de loop der tijd.²⁶ Sinterklaas heeft alle mogelijke soorten baarden (zelfs bruine) en vele soorten gewaden en mijters; Piet heeft allerhande hoofddeksels, met en zonder veer, heel uiteenlopende bovenkleding en kragen en lange, strakke broeken tot en met korte pofbroeken en alles daar tussenin, tot zelfs een soort rokje aan toe. Bovendien heeft hij tot de twintigste eeuw niet of nauwelijks oorkingen of dikke rode lippen. Die karikatuur van een zwarte man ontstaat pas later. Ook is hij de eerste halve eeuw altijd in zijn eentje. Pas in de twintigste eeuw krijgt Sinterklaas gezelschap van meer Pieten. Daarmee worden ze anoniemer, want ze heten allemaal Piet en zien er ongeveer hetzelfde uit.

Lange tijd blijft het aantal Pieten klein, en het zijn ook altijd mannen die hem verbeelden. Dat klopt ook met de dreigende rol die hem is toebedeeld. Maar ook dat verandert na de Tweede Wereldoorlog en zeker vanaf de bemoeienis van de televisie. Intochten worden massaler en commerciëler, met grote optochten, muziekkapellen en reclamewa-

²⁶ Zie ook Inge Schuiten, Het Zwarte Piet Smoelenboek (2014).

Prent uit Schenkmans boek, uitgave 1907

Prent van Sinterklaas aankomst in een Nederlands dorp begin 20e eeuw (Everett Collection)

gens en een toenemend aantal Pieten, onder wie steeds vaker ook vrouwelijke. Dat zal ongetwijfeld te maken hebben met de veranderende rol van Piet. Onder invloed van het onderwijs – Sint en Piet komen ook op steeds meer scholen – en vooral van de televisie en het veranderende pedagogisch inzicht verdwijnt de agressieve, dreigende en strafende Piet, evenals de bij hem horende attributen als de zak, de roe en de ketting, voor zover die er nog was. Daar wordt ook bewust aan gewerkt, want in 1965 gooit de nationale Sinterklaas, tijdens de intocht op de televisie, demonstratief de zak in het water. Het karakter en de toon van de figuren en van het feest worden geregisseerd. Tegelijkertijd wordt Piet steeds meer een clouneske karikatuur, die ook vaak met Pietje wordt aangesproken. Hij is lenig en maakt allerlei capriolen, hij kan inmiddels verstaanbaar praten, maar blijkt oledom; zijn lippen worden vuurrood, hij krijgt gouden oorringen en hij lacht constant. Bij de getekende Zwarte Piet, in reclame-uitingen, prenten, kleurplaten en boekjes worden deze karikatursale kenmerken vaak nog extra aangezet. Waarschijnlijk is dit ook de periode waarin het verhaal ontstaat dat Zwarte Piet door de schoorsteen valt of klautert, waardoor hij zo zwart is. Tot dan toe gebruikten de Sint en hijzelf de

schoorsteen alleen om er door te kijken en te zien hoe de kinderen zich gedragen en om er cadeautjes en snoepgoed doorheen te gooien.

De laatste decennia lopen er honderden klonen van Piet rond in de grote intochten en zeker de nationale. Vanaf het moment dat de komst van de Sint gescript en geregisseerd gaat worden voor de verhalende soapseries van DE SINTERKLAAS CLUB en het SINTERKLAASJOURNAAL, krijgt een deel van de Pieten een eigen functie, met bijbehorend karakter. Zo komt er een wegwijspiet, een muziekpier, een coole pier, een kookpier, een gedichtenpier, computerpier, regelpier, hulppier en tal van andere. Sinterklaas is tegenwoordig bijna een bijfiguur geworden in zijn eigen verhaal. In ieder geval is hij een groot deel van zijn autoriteit kwijt door zijn verstrooidheid en hoge ouderdom, een dimensie die deels is overgenomen door de Hoofdpier. De hiërarchie is veranderd. De overige Pieten zijn minder dom dan voorheen, maar wel volkomen eendimensionaal: ze hebben maar één functie met daarbij behorende karaktertrek, alleen bij elkaar opgeteld vormen ze de voormalige Zwarte Piet. Het schoensmeerzwart, ook wel pietenzwart genoemd, van vroeger heeft vaak plaats gemaakt voor een meer 'natuurlijke'

Pietenshow van nagemaakte Piet-kostuums van prenten en foto's uit de jaren 1850-1960. De modellen waren niet geschminkt en net als vroeger werden er ook zwarte modellen gebruikt. Tropenmuseum 2013, onderdeel van de tentoonstelling Zwart & Wit (foto: Alex van Stipriaan)

kleur bruin, de pruiken kroeshaar zijn nu veelal zwart krulhaar geworden en de lippen zijn meestal niet meer zo overdreven dik en rood. Wel is hier een heel groot verschil te constateren tussen de levende Piet en de getekende Piet; die laatste heeft nog weinig van zijn stereotiepe uiterlijk verloren.

Een belangrijke verandering, die mensen vroeger niet voor mogelijk hadden gehouden, is dat kinderen zich nu verkleden als Sint en vooral als Piet, ook kinderen die nog zwaar 'gelovig' zijn. Zo'n een tot twee generaties geleden zou dat gevoeld zijn als een soort heiligschennis; nu is het eerder een soort eerbetoon dat aangeeft hoe aaibaar en ongevaarlijk Sint en Piet geworden zijn.

Tegenover al deze veranderingen staat sinds de jaren zeventig ook de trend dat het sinterklaasfeest

meer en meer terrein lijkt te verliezen, met name aan het kerstfeest. Steeds vroeger komen de kerstversieringen tevoorschijn en grote winkels komen al met hun kerstacties terwijl Sinterklaas nog niet is vertrokken. Sommige branches, zoals de horeca en de tuincentra slaan Sinterklaas zelfs helemaal over.²⁷ Op de Sinterklaaspagina van de NRC op 5 december 1980 komt een aantal mensen aan het woord, onder wie beroemde kinderboekenschrijvers als Guus Kuijer en Jan Terlouw, die duidelijk maken dat ze sinterklaas maar een oubollig feest vinden. In een column wordt geschetst hoe de secularisatie van Nederland gelijke tred lijkt te houden met de teloorgang van Sinterklaas: 'nog een jaar of drie, vier en de Goedheiligman zal zijn vervallen tot de status van de paashaas: een houvast in het bestaan van banketbakkers en speelgoedhandelaars, maar verder zo dood als een

²⁷ Zie Helsloot 2005.

Platenhoes uit de jaren 1960

Boekvoorplaat ca. 1960

Recente kleurplaat

pier.' Opmerkelijk in de column is ook de verwijzing naar 'demonstranten die knullige kartonnen mijters opzetten'. Daarmee komen we op een andere sinterklaastraditie: het protest.

Traditie van protest en roep om verandering

Zo lang Sint Nicolaas alleen fungeerde als rooms-katholieke heilige, was zijn figuur onomstreden. Zodra vanaf de zestiende eeuw het protestantisme dominant werd, laiden de protesten tegen hem op. De toenmalige gereformeerde kerk spreekt zich uit tegen het feest en predikanten en stadbestuurders probeerden de viering ervan tegen te gaan, in ieder geval de publieke uitingen. Niet alleen vonden ze het een katholiek overblijfsel, maar ook de wanordelikheden op straat en de verkwisting waarmee het feest gepaard ging, paste volgens hen niet bij een calvinistische levenswijze. Inderdaad ging, vooral in de steden, de publieke dimensie van het Sint Nicolaasfeest snel verloren en werd het meer een gezinsfeest, dat achter de voordeur thuis hoorde. Dat het toch bleef voortbestaan, komt waarschijnlijk doordat het feest al langer vaste grond onder de voet had, en de overheden niet streng optraden tegen het festijn; ze wilden de rust bewaren en hadden oog voor de economische belangen, die er ook toen al waren, zoals de armenzorg rond die datum.²⁸ Door de verhuiselijking en verburgerlijking van het sinterklaasfeest, wordt het langzaam maar beschaafd en daarmee weer aanvaardbaar voor iedereen. Het wordt een feest waarin de opvoeders de kinderen de moderne moraliteit van goed en

kwaad, gehoorzaamheid en hard werken aanleren. Dat is dan ook de achtergrond van de enorme populariteit van Schenkman's boek. Als echter een eeuw later de moderne opvoedingsmethoden niet meer stroken met de hardhandige methodes die Sint en Piet nog hanteren, klinkt er opnieuw protest. Redelijk snel en van bovenaf – onder meer door de nationale televisie – zien we de traditie veranderen. Sint wordt duidelijk softer en ook Piet verliest zijn dreigende uitstraling. In de bestaande liedjes die nog steeds worden gezongen, heeft hij nog zijn traditionele attributen, maar er komt een heel scala aan nieuwe liedjes met een leukere en lieve boodschap bij.

In diezelfde tijd klinken ook de eerste protesten tegen het vermeend koloniale en discriminerende karakter van de figuur Zwarte Piet. In het jaar 1963 waarin het eeuwfeest van de afschaffing van de slavernij in Nederland werd gevierd, kondigt een hoofdonderwijzer uit het Brabantse Wanroy aan dat hij van zwarte naar witte Pieten wil overstappen, omdat hij ze onpedagogisch en discriminerend vindt.²⁹ Een storm van verontwaardiging breekt los, waarin iconen van de nationale televisie, zoals Godfried Bomans, het tegen de man opnemen. Inmiddels is Nederland dan in een stroomversnelling van veranderingen geraakt. Geïnspireerd door alle witte plannen van de provobeweging komt mevrouw M.C. Grünbauer met een Witte-Pietenplan. Zij trekt de lijn door van slavernij naar Sinterklaas, want ook al is dat systeem een eeuw tevoren afge-

²⁸ Zie De Jager 2001.

²⁹ De Tijd 06-11-1963.

Demonstratie tegen Zwarte Piet in Amsterdam Zuidooost, 1996, een traditie die al in de jaren 1970 begon.

Zwarte Sint op bezoek in Almere, 1995 (coll. Bob Friedlander)

schaft, toch 'blijven wij maar doorsukkelen met de oude traditie de neger als slaaf voor te stellen. [...] De machtige Blanke Meester zit op zijn schimmel of op zijn troon. Piet moet lopen of zware zakken sjouwen en hij mag naast de troon op een krukje zitten aan de voeten van zijn baas.' Bovendien spreekt de Sint keurig, terwijl de Pieten nog steeds alles in gebroken Nederlands zeggen en zingen we dat ze ondanks dat ze zwart zijn het tóch goed menen.³⁰ Op de cover van de *Panorama* waarin de ideeën van Grünbauer werden gepubliceerd, stond de Surinaamse Nederlander Jimmy van der Lak, die verkleed als zwarte Sinterklaas een *Panorama* met een coverfoto van een witte Sinterklaas verscheurt. Een andere foto uit die tijd werd gemaakt in opdracht van fotobureau Spaarnestad met een zwarte Sint en een witte Piet.

Veel effect hadden deze acties niet, maar ze zetten een enkeling wel aan het denken.³¹ Meer acties volgden, vooral van zwarte migranten uit Suriname en de Antillen. Vanaf de jaren zeventig vinden er jaarlijks in de Bijlmer rond 5 december demonstraties tegen het racistische karakter van Zwarte Piet plaats. Buiten de Bijlmer worden deze nauwelijks gehoord. Wel verschijnen er nu ieder jaar rond Sinterklaas ingezonden brieven columns en andere stukken in de dagbladen die een kritische toon aanslaan over het Sinterklaasfeest en vooral over Zwarte Piet. Net zo veel stukken schrijven het

tegenovergestelde: 'handen af van onze traditie'. Daarmee is een nieuw jaarlijks mediaritueel geschapen. Er verschijnen nu ook serieuze geschriften, veelal van zwarte auteurs, die willen aantonen dat Zwarte Piet niet meer past in de moderne postkoloniale samenleving.³² Gerda Havertong legt het in 1987 zelfs uit aan Pino in *SESAMSTRAAT*: 'Het is elk jaar weer het zelfde liedje: Sinterklaas is nog niet eens in het land of zwarte mensen, grote mensen en kinderen, worden voor Zwarte Piet uitgescholden. Voor veel zwarte mensen, grote mensen en kinderen, is het helemaal geen feest.' Langzamerhand begint het dus toch een nationaal onderwerp te worden. En dat wordt het nog meer als in 1993 tijdens de sinterklaasintocht in Amsterdam naast de zwarte Pieten ook Pieten rondlopen die in andere kleuren zijn geschminkt. Volgens een onderzoekje van de Volkskrant vonden twee op de drie zwarte Amsterdammers dit toen een goede ontwikkeling en de helft van de witte Amsterdammers was het daarmee eens.³³

Het belangrijkste bezwaar tegen Zwarte Piet is dat hij een karikatuur blijft van een zwarte man, en dat de wijze, witte Sinterklaas zijn meerdere blijft, hoezeer Piet ook zijn manager is geworden. Het duo geeft nog steeds de ongelijkheid tussen zwart en wit in de wereld weer. Bovendien zeggen velen dat de intolerantie van veel Nederlanders die niet eens naar de bezwaren van zwarte Nederlanders luisteren,

³⁰ *Panorama* 7 december 1968, geciteerd in Helsloot 2005:253.

³¹ Helsloot 2005: 253-254.

³² Lulu Helder en Scotty Gravenberch (red.), *Sinterklaasje kom maar binnen zonder knecht* (Berchem 1988) en Rahina Hassankhan, *Al is hij zo zwart als roet* (Den Haag 1988), of het Curaçaose Cultureel Media Collectief

dat I in 1981 een film maakt 'WE DOEN HET VOOR DE KINDEREN' die laat zien dat Zwarte Piet voor (Antilliaanse) kinderen helemaal niet zo'n onschuldig figuur is.

³³ De Volkskrant 27 november 1993.

een teken is van een veel grotere intolerantie. Het gaat niet (alleen) om Zwarte Piet, het gaat om een veel groter verschijnsel van discriminatie en racisme.

Het Amsterdamse experiment van de intocht in 1993 kreeg echter niet direct een vervolg. Wel verschijnt Zwarte Piet intussen nu niet meer op een aantal, vooral zwarte, scholen in de Randstad, omdat het als te kwetsend wordt ervaren. Op andere scholen begeleiden anders gekleurde Pieten de Sint. Toch zet het niet echt door, wellicht omdat de meeste docenten zelf in de sinterklaastraditie zijn opge-

Weekblad Panorama rond 1970, met een zwarte Sint op de cover die een Panorama met een witte Sint erop verscheurt.

Foto van een alternatief Sint en Piet paar uit 1967 (Nat. Archief, coll. Spaarnestad)

groeit en er geen enkel kwaad in zien. In 2006 waagde het SINTERKLAASJOURNAAL – toen al een vast bestanddeel van de Sinterklaaservaring – een nieuwe poging. In de serie vaart de stoomboot onder de regenboog door met als gevolg dat een deel van de Pieten andere kleuren krijgen. Deze speelse oplossing vond geen instemming bij veel Nederlanders. De NTR kreeg allerlei beledigingen en scheldkanonnades te verwerken, werd bedreigd en er werden zelfs mensen aangevallen.³⁴ Het jaar daarop waren alle Pieten weer zwart, of eigenlijk bruin. Weer twee jaar later, in de maand augustus, organiseerden twee (buitenlandse) kunstenaars als onderdeel van hun kunstproject over de Nederlandse identiteit een demonstratie tegen Zwarte Piet in het Van Abbemuseum in Eindhoven. De burgemeester zag zich echter genoodzaakt de demonstratie af te gelasten; bommeldingen en dreiging met geweld tegen de demonstranten en het museum brachten de openbare orde in gevaar. De zwartepietdiscussie is vanaf dat moment geen rituele dans meer, maar een serieus maatschappelijk en politiek debat, waarbij geweld helaas niet wordt geschuwd. De ene partij begrijpt niet waarom die vrolijke Piet per se zwart moet blijven, terwijl zwarte mensen dagelijks met achterstelling, discriminatie en racisme te maken hebben. De andere partij begrijpt niet dat hun onschuldige feest ook maar iets van doen kan hebben met racisme en discriminatie, en dat dit een van de weinige

³⁴ www.zappen.blog.nl/nps/2006/11/30/klachtenregen_over_regenboogpieten

"Actievoerders van Nederland Wordt Beter protesteren in Amsterdam in 2011" (Fotografie Froukje Smit)

echt Nederlandse tradities is, die in een snel globaliserende wereld juist beschermd moet worden. Verwarring alom, discussies op het scherp van de snede, dreiging met geweld en ondertussen een groeiende groep twijfelaars en stilzwijgende experimenten van verandering.

Wie voeren de discussie?

Het zwartepietdebat is inmiddels een discussie die tot op het niveau van 'gesprekken bij het koffie-apparaat' en op verjaardagspartijen is doorgedrongen. Maar ook politici, bedrijfswoordvoerders, wetenschappers en alle mogelijke soorten organisaties doen uitspraken over het verschijnsel. De belangrijkste woordvoerders van degenen die Zwarte Piet willen houden zoals hij is, zijn waarschijnlijk het Pietengilde en de huidige minister-president. De laatste wil zich eigenlijk helemaal niet mengen in het debat, maar doet ondertussen toch niet mis te verstane uitspraken als dat Zwarte Piet nu eenmaal zwart is, of dat zijn vrienden op de Antillen zo blij zijn dat ze zich niet zwart hoeven te maken en dat hij zelf dagen bezig is om de schmink van zijn gezicht te halen. Toch lijkt zijn standpunt ook te veranderen; in reactie op een kritisch VN-rapport over racisme in Nederland, bleek opeens de kleur van Piet er niet meer toe te doen voor de premier: 'Ik vind het niet zo belangrijk hoe het ventje eruit ziet.' Bij het Pietengilde is de verandering nog veel duidelijker. In de zaak voor de Raad van State die de groep had aangespannen tegen het gerechtelijk verbod in 2014 om Zwarte Pieten te gebruiken bij de intocht in Amsterdam, formuleerden ze dit meer dan eens. Al in het eerste bezwaarpunt stellen ze: 'De figuur van Zwarte Piet [...] is vanzelfsprekend onderhevig geweest aan continue verandering en herinterpretatie.' Verandering is dus ook voor hen

vanzelfsprekend. 'Zwarte Piet is in de laatste vijftig jaar op pedagogische gronden zijn boemankarakter verloren en is geëvolueerd van zwarte knecht naar de vrolijke clown die niet langer krom praat. Zwarte Piet vertolkers gebruiken soms wel rode of anders gekleurde schmink op de lippen, maar de lippen worden niet dikker gemaakt. Ringoorbellen worden nauwelijks nog gedragen', zo constateert het gilde en bovendien hebben ze nu zwart krullend haar, geen kroeshaar. Kortom, ook zij stellen – instemmend – dat Zwarte Piet al vele veranderingen heeft ondergaan in zijn bestaan als gevolg van veranderende maatschappelijke ideeën. Maar uiteindelijk dient hij wel zwart te blijven, want die kleur heeft volgens het Pietengilde niets met 'een negroïde persoon' te maken en kan daarom geen stereotypering zijn. Maar toch zeggen de gildeleden vervolgens wel: 'Verder worden (continu) aanpassingen doorgevoerd om tegemoet te komen aan de belangen van mensen die zich gekwetst voelen door Zwarte Piet. Zo wordt het uiterlijk van Zwarte Piet veranderd om enige schijn van stereotypering te voorkomen.' Ze erkennen daarmee dat mensen zich gekwetst kunnen voelen door in ieder geval een schijn van stereotypering. Alleen al door die veranderingen zou Zwarte Piet niet negatief kunnen zijn, zo staat in het laatste bezwaarpunt te lezen: 'Mede in het licht van de tegemoetkomingen en wijzigingen die al worden doorgevoerd, moet geoordeeld worden dat het in zijn algemeenheid bestempelen van Zwarte Piet als 'een racistische stereotypering' te ver gaat en geen recht doet aan de expressievrijheid van het Pietengilde en de wens van een belangrijk deel van de Nederlandse maatschappij.' Kortom, zelfs de meest strijdvaardige tegenstander van verandering geeft toe dat verandering misschien wel nodig is, behalve wat de kleur betreft, en dat aanpassing van Zwarte Piet aan een veranderende maatschappij eigenlijk altijd al heeft plaatsgevonden.

De tegenstanders van Zwarte Piet hebben niet zo'n eenduidige woordvoerder als het Pietengilde, al bestempelen velen Quinsy Gario wel als zodanig. Hij was degene die samen met Kno'ledge Cesare en enkele anderen tijdens de nationale intocht in Dordrecht tussen het publiek ging staan met T-shirts bedrukt met: 'Zwarte Piet = racisme' en vervolgens hardhandig door de politie werd gearresteerd. Toen

Quinsy Gario en Kno'ledge Cesar protesteren tijdens de nationale intocht in Dordrecht, 2011; even later werden ze gearresteerd.

hij ook nog in enkele nationale televisieprogramma's werd gevraagd hierover te spreken, bombardeerden zijn opposenten hem tot Nationale Zeurpiet. Het veld van tegenstanders en veranderaars van Zwarte Piet is echter veel breder en gevarieerder dan Gario, of de organisatie Kick Out Zwarte Piet, of het Landelijk Platform Slavernijverleden. Samen met een heel aantal anderen, waaronder Doorbraak, 'Piet op de Zwarte Lijst', New Urban Collective, Anousha Nzume, Patrick Mathurin, of Kunta Rincho, willen ze het liefst zo snel mogelijk Zwarte Piet uit het feest verwijderd hebben, omdat hij een symbool is van racisme in deze samenleving en het hardnekkig vasthouden aan de traditie staat voor de weigering daaraan iets te veranderen.

Een groot aantal Nederlanders denkt pas sinds kort na over deze kwestie en velen brengen veranderingen aan in hoe zij het feest vieren. Zij zijn tot de conclusie gekomen dat de figuur van Zwarte Piet niet meer past in de huidige samenleving. Alleen willen ze hem misschien niet (meteen) helemaal kwijt en zullen ze ook niet zo snel het woord racisme in de mond nemen, omdat ze zichzelf zo niet willen zien. Maar velen zien wel dat er iets niet goed zit en dat er in ieder geval iets moet veranderen. Bekende Nederlanders als Lodewijk Asscher, burgemeester van der Laan en Paul de Leeuw behoren daartoe. In deze publicatie komen mensen aan het woord die ieder op hun eigen terrein gewoon begonnen zijn veranderingen aan te brengen. De een gaat daarin wat verder dan de ander, maar allemaal zijn ze beïnvloed door het debat dat de laatste jaren over Zwarte Piet op gang is gekomen. Er lijkt meer te veranderen dan soms wordt gesteld in de publieke discussie.

Sinterklaas in Perpetual Motion

- Around the year 300, Nicholas became Bishop of Myra. Myra was part of the eastern Roman Empire in what is now modern Turkey. He performed many miracles and was canonized after his death.

- From the 11th century, Saint Nicholas also became hugely popular in Europe. Among others, he was the protector of sailors, prostitutes, lovers and children. His role as the protector of children increased in prominence.

- Festivities became popular around Saint Nicholas's Name Day, a Catholic celebration. These were particularly important for (poor) children, who celebrated this festival in churches, central squares and at markets, where they would get treats. Saint Nicholas occasionally had a helper, but he was not black-colored in the way *Zwarte Piet*, or "Black Piet" is now depicted. *Zwarte Piet*'s absence in these celebrations can also be observed in paintings from that time.

- Saint Nicholas's Name Day, like many Christian festivals, coincided with Pagan celebrations and rituals that existed before Christianity in Europe. Saint Nicholas's Name Day fell around the shortest, darkest day of the year; the ancient winter festivals of light and dark took place around the same time. These festivities were devoted to Germanic and Celtic gods who were sometimes pictured flying through the air on a horse. One example was Odin, a god who came to liberate the still-chained dead, who were represented as devils with dirty or dark forms. Saint Nicholas reflected these depictions: at that time in Christian Europe, the church was struggling against a culture of demonic paganism.

- This historical background is one explanation for why Saint Nicholas was shown with a dark companion in many European countries. His companion could therefore be seen as a vanquished devil, one of many liberated by Saint Nicholas. In ancient Dutch folklore, *Zwarte Piet* was often the name of the devil. Originally, the figure of *Zwarte Piet* was also chained and carried a bag that contained all the horrors of hell. When the belief that devils were a real phenomenon had waned, *Zwarte Piet* was depicted more as an aggressive, human figure, with a blackened face, chains, and a sack pointing to his evil past.

- Around the 18th and 19th centuries, Saint Nicholas's Name Day party disappeared as a religious celebration both in Protestant and Catholic Netherlands. It became a secular celebration that took place in the public space. It gained a strong pedagogical dimension, where children's good behavior was rewarded and bad behavior was punished.

- In this period, the Netherlands abolished slavery. Also in this period, science propagated the notion that humanity could be divided into a hierarchy of races: at the top, the white civilized man and at the bottom, the savage black man. The reasoning of European nations like the Netherlands went like this: In order to benefit from black labor even after the abolition of slavery, Africa must be colonized and the enslaved Africans in the Americas must be mentally disciplined.

- In the Netherlands, precisely at the same moment, the devilish figure who sometimes accompanied Saint Nicholas (or *Sinterklaas*) quickly morphed into a specific type who, rather than being portrayed as quite wild, aggressive and threatening, was instead a dark-skinned servant endlessly faithful to his white master: Such faithfulness was a paragon of ancient civilization. The Netherlands stood alone in this transformation. Perhaps this was because here, slavery was abolished so late. In every other European country, the dark figure accompanying Saint Nicholas remained a variation on a medieval vagabond or a mythical beast. In any case, Saint Nicholas's helper did not become exotically costumed with an African appearance, as was the case in the Netherlands.

- The Amsterdam schoolteacher Jan Schenkman was directly responsible for the Dutch creation of *Zwarte Piet*. In 1850, he wrote a very popular children's book full of songs and drawings. The form of *Sinterklaas*'s black servant created in this book gradually became pervasive throughout the Netherlands.

- At that time, another tradition began: As before, a black servant accompanied *Sinterklaas*. But now, the *Sinterklaas* celebration took place in homes and at schools, where presents were handed out. From the start of this tradition, *Sinterklaas*'s black servant was referred to as a neger, or "negro," which was also the term generally used to describe black people. The notion that *Zwarte Piet* was blackened as a result of climbing down the chimney was not yet a part of the story.

- The next notable change came at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. Demonstrating a circular evolution, *Sinterklaas* moved from a private party, which took place in the home and also in schools, to a celebration that again conquered the public space. This happened with the emergence of welcoming ceremonies, "*intochten*:" parades through the city.

- Gradually, businesses began to see lucrative possibilities, and the *Sinterklaas* festivities were commercialized. In the period around *Sinterklaas* streets were decorated with *Sint* & *Piet* window displays and graphics. The formerly punitive *Zwarte Piet* increasingly became a caricature with exaggerated thick lips and gold earrings. He spoke senselessly, and was very energetic yet menacing and ridiculous at the same time. This portrayal was in great opposition to the part played by the wise, white *Sinterklaas*.

- The biggest changes took place about two to three generations ago, in the 1950s and 1960s. The number of *Pieten* that accompanied *Sinterklaas* at the public welcoming ceremonies expanded from just a handful to hundreds. The *Sinterklaas* period, not least due to commercial considerations, stretched to a three-week period. The arrival was now broadcast on national television resulting in a more standardized celebration. What was once unthinkable happened more and more: a woman played the character of *Zwarte Piet*! Protests by teachers and educators helped to change the aggressive and threatening nature of *Zwarte Piet*, including the use of attributes like the rod and the bag. He became increasingly playful and thus even more of a caricature with black frizzy hair and thick lips. He was still also very much devoted to his eternal boss, *Sinterklaas*.

- From the 1960s and 1970s, protests emerged about the offensive character of *Zwarte Piet*. Not entirely coincidentally, this was also the period in which a large influx of black immigrants from the Caribbean colonies entered the Netherlands. Almost without exception, these immigrants found themselves confronted with the Dutch comparing them with *Zwarte Piet*, or even addressing them as *Zwarte Piet*. Some immigrants expressed that for part of the year, they felt like they were seeing a caricature of themselves in shops, schools and on the streets.

- Peaceful protests and written critiques gradually began to be heard and find a part

in the *Sinterklaas* celebrations taking place around December 5th.

- Around the year 2000, a strong change and further standardization of *Sinterklaas* festivities took place with the arrival of the *Sinterklaasjournaal* on public television. In this program, viewers watched the arrival of *Sinterklaas* to the Netherlands and experienced his stay. The program used a narrative series with a daily episode. Every year, the story had a new plot. The *Pieten* each had a specific function in the story and only one trait, like Cool *Piet*, Rope *Piet*, Computer *Piet*, and Music *Piet*. Their talk became clearer, their frizzy, Afro-like hair became softer with large curls, their red lips were not so thick, and their shiny black face paint became browner. They behaved in a slightly less submissive way to *Sinterklaas*, who was now portrayed as quite old. The most dramatic caricatures disappeared, but the likeness to darker-colored Dutch men and women perhaps only increased.

- In any case, the protests against *Zwarte Piet* grew. Partly due to the influence of an increasingly nationalistic atmosphere in the Netherlands and the power of social media, the response to the protests became fiercer and more violent. In 2008, two female artists organized a protest march against *Zwarte Piet* in Eindhoven, but it was canceled due to a bomb threat.

- Currently, the issue has really become a national debate: In 2011, some activists wearing t-shirts with the slogan *Zwarte Piet is Racisme* were arrested during the national arrival of *Sinterklaas*. Since then, much has taken place: people have made threats, organized debates, and circulated petitions. Lawsuits have been filed and judgments have been made from abroad, including from the United Nations. The atmosphere surrounding the debate has become grimmer and supporters and opponents of *Zwarte Piet* seem to have entrenched themselves in contradictory positions. Yet, there is a less outspoken but growing group of people who, for the first time, are starting to think about the phenomenon in a more critical way. Everywhere and increasingly, *Piet* is again changing. *Sinterklaas* will not go away, but it will always evolve, because it has always evolved, for nearly two millennia.